

АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ – УЧЕН-ИКОНОМИСТ ОТ СВЕТОВНА КЛАСА

През 2010 г. се навършват 90 години от рождението и 13 години от смъртта на Евгени Матеев. Редно е да си спомним за неговата личност и да се замислим над неговото дело.

Евгени Матеев започва да се занимава с научна дейност в областта на икономиката от 1947-1948 г. През 1947 г. излиза от печат солидната по съдържание, обем и формат книга “Субективната школа и марксистко-ленинската политическа икономия”, в която той подлага на унищожителна критика т. нар. субективна школа. Едва ли може да се направи по-успешна и по-убедителна критика на тази школа. Нейните привърженици обаче продължават още по-усилено я разгласяват, независимо че освен за идеологически нужди, тя не се прилага практически никъде по света. Скоро след това акад. Матеев издава друга книга - “Капиталните вложения – избор на варианти”, в която много солидно излага положенията за избора на варианти при практическата дейност в тази област.

Оттук нататък Е. Матеев всецяло се потапя в теоретична работа над проблемите на планирането на стопанството в една страна и в съюз от държави, основаващи икономиките си върху държавната и по-точно върху обществената собственост над средствата за производство. И след това до края на живота си не се отклонява от тази област, работейки все по-усърдно и по-успешно.

Народностопанското планиране при държавната (обществената) собственост върху средствата за производство възниква *като механизъм на функционирането и развитието* на икономиките, основаващи се върху нея. Първоначално този механизъм има доста първобитен характер, но извървява сложен и дълъг път на развитие. Е. Матеев в най-голяма степен, особено в теоретичен план, прави механизма главен обект на научните си дирения и в крайната си теоретична конструкция за него – народностопанското планиране, го довежда до истинско съвършенство.

Болшевишката революция в Русия се извършва на върха на държавата сравнително бързо и лесно според формулата на Ленин “днес е рано, а утре е късно” - веднага трябва да се ликвидират останките от царската институция и правителството. И под неговото ръководство това наистина се постига и бързо, и сравнително лесно. Но след този момент идва трудното и голямото в тази революция, което се изразява в две отношения или в два плана. Единият е: бутнат е върхът на държавата, издадени са декрети за обявяване на фабриките и заводите на капиталистите и земята на помешчиците за общонародна собственост, но възникват други много сериозни проблеми - как ще се работи във фабриките и заводите, като ги няма капиталистите, и как ще се обработва земята, като ги няма помешчиците, за да управляват икономиката. На това “как” никой не знае отговора. Вторият план е свързан с това как да се разгрозят белогвардейците и Антантата.

Изключително тежки въпроси! При това вождът на революцията е прострелян и лежи болен в Горки, край Москва. Тук ще се спрем, естествено фрагментарно, само на първия въпрос. И така, никой не знае, като ги няма вече като икономическа власт капиталистите и феодалите, кой и как ще организира и развива производството, икономиката.

Тогава Ленин предлага да се започне със съставянето на планове за осъществяване на производството, като изброява какви да бъдат те. Възниква обаче въпросът за това кой ще осигурява тяхното изпълнение. И той въвежда “Нова икономическа политика” – НЕП, която всъщност е отдаване на фабриките и заводите на концесия. Това все пак дава определени резултати, но същевременно се вижда и противоречието - средствата за производство са държавни, а се управляват от капиталистите. Така се стига до появата на командното, на директивното планиране. Държавата съставя плановете и с административна принуда изисква да се работи, за да се изпълняват. По този начин се ражда съветското административно планиране. Така се устоява и побеждава и във Втората световна война. Но е очевидно, че колкото и успешни резултати да има това планиране, то не е доброто решение.

Евгени Матеев приема като своя лична, обществена и научна съдба търсенето и намирането на нов адекватен на държавната, на обществена собственост върху средствата за производство механизъм – именно произтичащ от този вид собственост и по възможно най-ефективен и резултатен начин осигуряващ конкурентоспособното ѝ развитие в международен, в световен план. Тази борба на Матеев е едновременно на два фронта. Единият е борбата му със самия него - мобилизирането на целия му умствен потенциал, за да открие адекватния икономически механизъм за функционирането и международното конкурентоспособно и цялостно развитие на стопанството. Другият фронт е справянето с критиците, с противниците му.

Първоначално Евгени Матеев се ориентира към отстраняването на много важни, но все пак второстепенни несъвършенства и недъзи на планирането. Например той разбира, че свързването на постиженията на предприятията с нарастването на *общата продукция*, както това се е правело десетилетия наред в СССР и у нас, им позволява да преувеличават постиженията си чрез съзнателно подбиране на по-материалоемки изделия, с които се постига по-висок растеж по този показател, т.е. отчитат се по-добри резултати, тъй като са създадени по-големи обеми на общата продукция. Да, но всъщност това е една заблуда за всички, защото материалните разходи, които се включват в обема на общата продукция, не са формирани в хода на съответното производство, а преди него. А нещо, което е създадено, преди да се въведе в даденото производство, не бива, *не трябва* да се включва в него. Ето защо приносът в едно текущо производство е *само новосъздадената, добавената стойност*. *Евгени Матеев предлага именно нея за измерител във всяко текущо производство.*

Освен това според него като измерител на постиженията на предприятията не трябва да се използва и темпът на растежа на печалбата. Последната зависи не само от реалните подобрения и усъвършенствания на производството, защото нейната големина и темпът на нарастването ѝ не се определят само от реалните, истинските постижения, но и от това какъв принцип на разпределение на новосъздадената стока ще се възприеме. Ако се възприеме принцип, при който печалбата се увеличава от реалните постижения в производството, то тя ще нараства само в резултат от действителните постижения по този показател – повишаването на производителността на труда. Но ако се допусне в темпа на растежа на печалбата да се отчита и изменението на процента, с който чистата продукция се разпределя на печалба и работна заплата в посока към увеличаване на принадлежния продукт или на продукта за обществото, то ще излезе, че в предприятията има подобрения на ефективността и развитието. Тогава, когато няма такива, само се създава илюзия, че ги има поради това, че е възприета друга пропорция на разделянето на новосъздадената стойност на печалба и работна заплата.

С течение на времето Е. Матеев предлага редица подобни частични подобрения в системата на планиране, но с тях не можеше да се осигуряват кардинални подобрения. Явно бяха нужни такива с много по-могъщ заряд. И той намира и него, с което заслугата му вече става не текуща, а историческа, принципино нова и качествено по-добра.

Въпросът е за това, че Матеев разбира, че въпреки значителните си предимства системата на планирането и по-точно на народностопанското планиране може да се подобри принципино, дълбоко, исторически, ако се отстрани неговият директивен, команден характер. Това означава да отпадне системата планът да се прави или изработва на базата на директиви, които се утвърждават от центъра - да речем, Политбюро и Министерския съвет, а всички предприятия и организации са задължени при разработките на своите планове *да осигуряват с тях не само изпълнение на директивите, но да гарантират още и преизпълнение, надхвърляне на онова, което те изискват*. На пръв поглед директивният, командният начин на планиране уж е абсолютна необходимост, уж е непоклатим по своята сигурност и максимална полезност, но при едно задълбочено и детайлно изучаване се оказва, че това е заблуда. И всъщност няма нищо страшно, ако се извърши отказ от него и директивният, команден характер на планирането се замени с нещо ново и по-добро.

Евгени Матеев си задава въпроса: “Как тогава да се прави планиране, да се извършва народностопанско планиране и то да не е диктатура?” И след това сам намира възможно най-демократичния отговор. Според него всички ресурси на икономиката и обществото трябва да са под разпореждане на центъра, но не той указва как и за какво да се използват, както е при директивното, командното планиране. Централният планов орган трябва само да установи коя от всички планови единици ще получи правото да разполага с

даден желан от нея ресурс, защото е предложила да го използва най-конкурентоспособно, и то от международна гледна точка. Планирането в цялост изглежда като постоянно действащ гигантски конкурс при центъра, но не той решава какво ще се прави с тях, както е при първото, класическото директивно или командно планиране. Всяка стопанска единица може да кандидатства за дадено количество ресурси, но ползването на съответните части от тях се определя от това чие предложение е по-конкурентоспособно от международна гледна точка. Плановият център подрежда исканията по тяхната международна конкурентоспособност в низходящ ред – от най-добрите предложения до най-слабите. Правото да ползват ресурса получават тези, които се вменят в наличните количества от него по посочения ред. Останалите отпадат, защото не са спечелили конкурса и правят нови предложения – по-добри и по-сигурни, и отново кандидатстват за същия или за друг ресурс. Този конкурс се провежда до края на времето, определено за съставянето на плана. Ако обаче някои непрекъснато отпадат, те трябва да се пренасочат към друга работа, при която могат да печелят конкурс. Така че за всеки индивид или група от индивиди има място под слънцето, но кой кое място ще заеме, зависи от неговите качества! Принципно издържано решение – справедливо и рационално. Всички се надпреварват по един и същ критерий – международната конкурентоспособност. Ето затова именно Евгени Матеев е толкова голям учен и заслужава да си спомним и да се гордеем с него!

Но някои ще кажат - напразно се увличаш, хвалейки автора, защото забравяш, че държавната собственост в цялата икономика вече не съществува. Не съм забравил това. Има я още държавната собственост над средствата за производство - в Китай, във Виетнам, в Северна Корея, в Куба. Все повече се утвърждава обаче и възможността такъв начин на планиране в народностопански мащаб да съществува и при капитализма, и то в далеч немалка степен. САЩ се спасиха от сегашната тежка общоикономическа криза горе-долу именно по този Матеевски начин. Бен Бернанке – председателят на Федералната резервна система, предложи на президента Барак Обама да бръкне дълбоко в резерва и чрез емисия на нови пари на конкурсна основа да спаси банките в страната, а пък получателите на кредитни средства с нови кредити да подпомогнат американските предприятия. И така методът на Матеев се оказва приложим даже и в цитаделата на капитализма.

У нас обаче той не се прилага, защото управляващите не позволяват. А по този начин и ние също не само че бихме могли успешно да преодолеем кризата, но и да направим по-цялостна стопанска реформа, която да подобри икономиката и да станем конкурентоспособна страна.

Планирането се превръща във всеобщо състезание на проекти и предложения, от които за ползване се подбират най-добрите. Развитието поддържа непрекъснато международната си конкурентоспособност, поне по своята скорост. И нещо особено важно – все повече намаляват опитите да се издейства незаслужена заплата, или по-точно незаслужено ниско заплащане

на труда. Няма твърди и постоянни заплати - те са толкова големи, колкото са големи ефектите в развитието на икономиката. Така икономиката и обществото най-добре дисциплинират хората.

И тъкмо тук стигаме до кулминацията в изтъкването на предимствата на предлаганото от Евгени Матеев състезателно, конкурсно планиране от-долу нагоре. Възниква един уж коварен въпрос, който прави безпредметна цялата тази еуфория по постижението на Евгени Матеев - вече изчезнаха икономиките, базирани върху държавната собственост. Това обаче не е така! Както беше споменато, първо, останаха икономиките на Китай, на Виетнам, на Куба, на Северна Корея, в които живее близо 1/3 от цялото население на Земята. Така че и при сегашните условия има немалко възможности за прякото прилагане на постижението на Евгени Матеев. Второ, достатъчно е да се замислим и ще видим, че неговото предложение за състезателното, конкурсното планиране отдолу нагоре като икономически механизъм може да се прилага и в условията на капиталистическите корпорации, някои от които имат обеми на производствата си, по-големи от тези на малките страни поотделно. Същевременно Евгени Матеев предлага мярка за постиженията на състезаващите се икономически единици да бъде не общата, а чистата продукция на стопанските субекти, тъй като това обуздава в известна степен възникването на диспропорции, на кризи.

На свой ред в свои публикации предложих стопанските субекти при условията на капитализма да възприемат – най-добре със специален закон, печалбата да не може да нараства по-бързо от чистата продукция. Такава промяна ще затвори една могъща неконтролируема клапа в капиталистическата икономика, която ражда диспропорции и кризи по пътя на натрупването на бавни и невидими, на пръв поглед, неравновесия. Капиталът контролира в доста голяма степен както натрупването чрез инвестициите, които прави, така и потреблението чрез работната заплата, която определя. Но той не може да контролира преразпределението в икономиката и обществото. Моето предложение е капиталът да постави под свой контрол и този процес – преразпределението, тъй като то подкопава първите му две регулации – на потреблението и на натрупването. Вследствие на това неравновесията се натрупват и довеждат до криза.

Чл.-кор. проф. Веселин Никифоров